

A GAZDAGOK LÁZADÁSA

VINCZE JÁNOS

Paul Krugman: A liberális lelkiismeret

Fordította Orosz Ildikó

Gondolat Kiadó, Budapest, 2010. 343 oldal, 2890 Ft
(Demos könyvek)

Meglepődtem, amikor Laki Mihály felkért e könyv recenziálására, amelyet a kiadó a borítón a kortárs történelem, politika és politológia iránt érdeklődőknek ajánl. Engem érdekel ugyan a történelem és a közpolitikai tanácsadás (érvelés?), de közgazdász vagyok, nem pedig a modern amerikai történelem és politika szakértője. Az érdeklődők olvassanak, de ne írjanak recenziót. A címlapon ott díszleg a *Közgazdasági Nobel-díj 2008* felirat (erre még visszatérek), majd a hátoldalon megint: a szerző „az egyik legismertebb amerikai kommentátor (*mellesleg* [kiemelés tőlem] a 2008-as közgazdasági Nobel-díj kitüntettje)”. Így már érdekes a feladat: szerepem egy kommentátor kommentátoráé, aki igyekszik megérteni azt is, mit jelent az a „mellesleg”. Krugman valóban korunk egyik legkiválóbb közgazdásza, akinek vélhetőleg ez adta meg a lehetőséget arra, hogy befolyásos politikai kommentátor is legyen. Nyilván a közgazdasági hozzáértése miatt tulajdonítanak különösen nagy jelentőséget a politikáról közlétt gondolatainak.

Ennek megfelelően az alábbiakban elsősorban arra fókuszok koncentrálni, hogy mi Krugman közgazdasági megfontolásokból adódó hozzájárulása az amerikai közpolitika néhány fontos kérdéséhez. Célom, hogy jelezzem az olvasónak, mit hihet el Krugmannek mint közgazdásznak, és mit tanácsos legalábbis kétségekkel fogadnia. A recenzió természetesen nemcsak a könyv közgazdasági aspektusairól szól, de szándékom szerint világosan elkülönítem, hol van „jó alapom arra”, hogy Krugman hozzájárulását megítéljem, és hol alkalmazom az általános érdeklődő nézőpontját.

MI AZ A LIBERÁLIS?

Ésszerű, ha nem kellemes is, már az elején túlesni a nehezen. A könyv magyar címe az eredeti (*The Science of a Liberal*) majdnem szó szerinti fordítása: A liberális lelkiismeret. Kézenfekvőbb fordítás nemigen adódik. Mit jelent azonban a liberális Magyarországon, és a *liberal* Amerikában? Sokan tudják, de attól tartok, a potenciális olvasók egy jelentős része nem

tudja, hogy Amerikában a *liberal* (liberális) jelzőnek sajátos politikai jelentése van. Nem biztos, hogy minden olvasó fel van készülve arra, hogy itt másfajta liberális lelkiismerettel (tudattal) találkozunk, mint amit esetleg megszokott. Nyilván itt nincs hely és nem is szükséges a dolog történelmi, eszmetörténeti okairól értekezni (erre nem is én lennék a legalkalmasabb), de talán nem ártott volna valahol tisztázni ezt a problémát, hiszen értelmező jellegű fordítói lábjegyzetek vannak a könyvben.

Mi tehát a Krugman által is képviselt (amerikai) liberalizmus, melyet néha szociális liberalizmusnak (*social liberalism*) is szoktak nevezni, és melyet egyesek szerint Franklin Delano Roosevelttel vezetett be azzal, hogy magát liberálisnak nevezte? Az általános politikai nézeteket tekintve liberális az, akinek fontosak az emberi jogok, a képviselői demokrácia, aki antiraszszista, küzd a megkülönböztetések minden formája ellen, igyekszik az államot és az egyházat elválasztani egymástól. A listát még folytathatnánk olyan nézetekkel, amelyek általában együtt szoktak jelentkezni. A liberalizmusnak ezek a vonásai időnként felbukkannak a könyvben, de inkább csak mellékszálként. Ami a gazdasági nézeteit illeti, az amerikai liberális hisz a jóléti állam intézményeiben, és a *New Deal* az Egyesült Államok egyik legnagyobb politikai tettének tekinti. Igyekszik megadóztatni a gazdagokat, és támogatni a szegényeket. Az állami nyugdíj-, egészség- és munkanélküli-biztosítás kiterjedt rendszerének híve. Általában az állam gazdasági intervencióira nem tekint eleve gyanakvással, ha úgy tetszik, a piac „tökéletlensége” elégséges ok számára a beavatkozásra, nem várja el, hogy előre bizonyítsák be neki, hogy az adott beavatkozás biztosan jó. Látszik, hogy Európában, legalábbis régebben, szociáldemokratának hívták az amerikai liberálist. A könyvben kifejtett legfontosabb akcióterv, az új *New Deal* a létbiztonság, az egészségbiztosítás megteremtésére, az egyenlőtlenség csökkentésére irányul. A liberális lelkiismeret működését ezekben a kérdésekben tanulmányozhatjuk, és nem, mondjuk, az abortusz megítélésében. A

1 ■ Természetesen a konzervatív szó sem ugyanazt jelenti az amerikai politikában, mint Európában.

2 ■ Eisenhoweri republikánusoknak hívja azokat, akik nem akarják a *New Deal* vívmányait tönkretenni. Egyik mai képviselőjük Arnold Schwarzenegger.

3 ■ Más kérdés, hogy Krugman „jó politikusként” hiányolja a kompromisszumokra való hajlamot az amerikai politikai életben. De ha közelebbről megnézzük, kiderül, hogy csak a konzervatívok hajthatatlanságával van baja.

legnagyobb eltérés a liberalizmus amerikai és európai válfaja között gazdasági téren van: Európában a liberálisok sokkal bizalmatlanabbak (óvatosan fogalmazva) az állam gazdasági szerepével szemben. Egyes amerikai liberálisokat ellenfeleik gyakran szocialistának (vagy néha kommunistának) neveznek, ami az európai liberálisokkal, azt hiszem, nem esik meg. Az amerikai liberálisok hisznek a „vegyes gazdaságban”, ahol a piaci mechanizmusoknak és az állami beavatkozásnak egymást kiegészítő szerep jut. A különbséget az amerikai konzervatívok¹ és liberálisok gazdaságfilozófiája között jól jelzi az a konzervatív alaptézis, hogy az „állam nem a megoldás, hanem maga a probléma”.

POLITIKA ÉS LIBERALIZMUS

Mint a könyvből kitűnik, a liberalizmus nem azonosítható a Demokrata Párt ideológiájával, de a Demokrata Párt mintegy természetes politikai ágense a liberalizmusnak. Krugman beszél jó és rossz demokratákról, és többnyire rossz, de néhány esetben nem nagyon rossz republikánusokról.² Az általa bemutatott liberalizmus meglehetősen pragmatikus mind elméletét, mind gyakorlatát tekintve. Nem annyira teoretikus képződmény, mint inkább zsigeri. Ellentétben a klasszikus *whig* liberalizmussal, nem az emberi racionalitásra apellál, és nincs elvont és elméletileg indokolt közjófogalma. Egy közgazdász legalábbis elvárna valamilyen Pareto-optimalitást (azt az állapotot, amelyben senki sem hozható jobb helyzetbe anélkül, hogy valaki más helyzetét ne rontanánk), de Krugman seholy sem utal arra, hogy politikai javaslatai mindenki számára előnyösek lennének. Egyszerűen azt mondja: „A magam részéről hiszek a relatíve egyenlő társadalomban, amelyet a szélsőséges gazdagságot és szegénységet mérséklő intézményeken keresztül lehet megvalósítani.” (322–323. old.) Tegyük hozzá, azt gondolja, hogy az amerikai nemzet is alapvetően „bal-közép” (17. old.), ha ennek nincs is feltétlenül tudatában. A *New Deal* és néhány történelmi véletlen megteremtett egy alapvetően középosztályi társadalmat, amelyet azonban a gazdagok által finanszírozott konzervatív ellenforradalom felszámolt, de legalábbis

nagyban visszavett. A cél a középosztályos társadalom visszaállítása. Dióhéjban ez Krugman történeleminterpretációja és akcióterve.

Krugman tehát úgy viselkedik, mint aki egy ügyet képvisel (a középosztály Amerikáját), és érveivel ezt igyekszik előmozdítani. Úgy viselkedik, mint egy ügyvéd, akinek van egy (jelen esetben meglehetősen absztrakt) ügyfele, akinek érdekeit képviselnie kell. Be akarja bizonyítani az esküdteknek – itt: a szavazó-

képes amerikai állampolgároknak –, hogy nagy részük számára elfogadható, ha az ügyre szavaz. Nem igyekszik elméletileg levezetni az igazát, és tudomásul veszi, hogy vannak ellenérdekű felek. Úgy gondolja, hogy egy modern demokráciában a többség dönt, és a többségnek igenis érdeke, habár nem feltétlenül felfogott érdeke, az általa vázolt reformcsomag. Nem hisz a kompromisszumokban, ideológiai harcot vív azért, hogy álláspontja helyességéről meggyőzze az olvasókat. (A könyv utolsó alfejezetének címe: *A pártos kiállásról.*) Felvetődik az emberben a kérdés: jó-e a kompromisszumkeresés hiánya? Azt gyanítom, hogy ha Krugman implicit ítélete helyes, akkor az USA polgárai szerencsések, ugyanis a kompromisszumkeresésnek leginkább tisztán törzsi politizálás esetén vannak jó indokai.³ Ha ugyanis hiszünk abban, hogy elegendő számú sze-

mély van, akinek a nézeteit befolyásolni lehet érvekkel, akkor nem kell kompromisszumos megoldást keresnünk, ringbe szállhatunk ideológiai ellenfeleinkkel a meggyőzhető „lelkekért”. Ha a politika törzsi, például etnikai vagy vallási alapon zajlik, fölösleges érvelni, hiszen a saját törzsemet úgysem kell meggyőzőnöm, a másikat pedig úgysem lehet. Ilyenkor valóban a kompromisszumkeresés vezethet a konfliktusok civilizált megoldásához. Ha van kihez apellálni, ha vannak bizonytalanok, akkor viszont az a fajta hajthatatlan érvelési és vitastílus, amelyet Krugman alkalmaz, tökéletesen helyénvaló.

Krugman nem mentes bizonyos machiavellizmustól sem, amikor a Demokrata Párt szerepéről ír. Például elismeri, hogy a Demokrata Párt negyvenötvenes évekbeli sikerei részben azon alapultak, hogy a hagyományos fehér, déli, demokrata szavaza-

tok megszerzése érdekében megtúrta a szegregációt.⁴ A republikánusok akkor törtek újra előre, amikor a faji kérdés liberális kezelése előbb-utóbb szükségképpen a demokrata politika részévé vált, mert ez hosszú távon a fehér déli szavazatok elvesztését okozta.⁵ Általában is Krugman a választási eredmények alakulásában a faji kérdést tekinti meghatározónak. Az amerikai politikai színtér változásainak elemzése nagyon érdekes számomra, de ismeretek hiányában nem tudom megítélni, hogy ezt a tézist, amely a könyv egyik alaptétele, mennyiben támasztják alá politológiai kutatások.

A könyv politikai-ideológiai vonulatának van még egy nagyon karakteres aspektusa, amelyről nem merek határozott véleményt nyilvánítani. Krugman szerint az amerikai társadalmat az egyenlőtlenség felé vivő folyamatokban mindennél fontosabb szerepe van az új konzervatívizmus ideológiájának, illetve több évtizedes szervezeti és anyagi támogatottságának – e ponton Krugman valóságos összeesküvést szimatol.⁶ Hosszasan sorolja a támogató személyeket és intézményeket. Nyilvánvalóan személyes ügynek is tekinti ezt, amit a könyv utolsó bekezdése (a köszönetnyilvánítás végén) is bizonyít. Az összeesküvés-elméletek egyik sajátossága, hogy nehezen cáfolhatók. Mindenesetre érdekes lehetett volna megismerni egy alternatív nézetet az ellentáborból is, ám ilyenekkel Krugman érdemben nem foglalkozik.⁷

EGÉSZSÉGBIZTOSÍTÁS

Krugman az Egyesült Államok egyik legfontosabb feladatának az egészségbiztosítás általánossá tételét tekinti. Az ötlet és a probléma nem új keletű. A semmilyen egészségbiztosítással nem rendelkező lakosság aránya (15%) nagyon magas más gazdag országokéhoz képest, és ez komoly problémát jelent. A nem biztosítottak bizonytalanságban élnek, és jelentős anyagi „lecsúszást” szenvednek el, ha súlyos egészségi problémáik támadnak. Például a nem vállalati (személyes) fizetésektől eltekintve az egyik leggyakoribb közvetlen előzménye az, hogy valaki nem képes kifizetni valamilyen kórházi számlát. 1993-ban Bill Clinton már próbálkozott az általános egészségbiztosítás bevezetésével, de kudarcot vallott. Krugman szerint azonban most eljött az idő.⁸ Mit is jelent az általános egészségbiztosítás, és miért torpedózták meg ez idáig?

Legelőször nézzük meg, mit mond a közgazdaságtan. Ezt teszi Krugman is,⁹ de kissé másként, mint én fogom tenni. Az egészség-gazdaságtan viszonylag új keletű diszciplína. Ennek legfontosabb oka az egészségügyi szolgáltatásnak (most ebbe beleértve orvost, kórházi ápolást, gyógyszereket stb.) mint árunak a jellege. A közgazdaságtan hagyományosan olyan piacokkal foglalkozott, ahol az áru tulajdonságait mind a vevők, mind az eladók ismerik. Ez a „modell” sok piacra nem alkalmazható jelentős módosítás nélkül, ilyen az egészségi szolgáltatások piaca is. A legnyilvánvalóbb probléma az, hogy a vevők gyakran nem tudják

megítélni az áru (szolgáltatás) minőségét, még utólag sem, nemhogy a vásárlás pillanatában. Jó gyógyszer írt fel az orvos, ha meggyógyultam? A legtöbb betegség magától is elmúlik. Gondoljunk itt a vírustermelés esetén főlegesen felírt antibiotikumokra. A vevő sok más piacon is „rosszul informált”, viszont az egészségpiacon valóban a kínálati oldalon sem ismerik tökéletesen az áru minőségét és tulajdonságait. Aki hallott már két különböző orvosi diagnózist ugyanarról az esetről, tudja, hogy mit akarok mondani. Bármennyire nagyok is azonban a szakvélemények eltérései, és bármennyire gyakran módosítja is az orvosi szakma korábbi nézeteit, az egészségügyi szolgáltatások színvonala a modern korban – és az utóbbi évtizedekben is – bámulatatosan emelkedett. Az életkor meghosszabbodása, a korábban gyógyíthatatlan betegségek kezelése stb. mind ezt bizonyítja. Ugyanakkor az egészségügyi kiadások mértéke az utóbbi időszakban rohamosan nőtt, a világban mindenhol a jövedelem egyre nagyobb részét költjük (vagy költi az állam) egészségügyi célokra. Az USA-ban 1970-ben még csak a nemzeti jövedelem 7,2%-át, 2005-ben viszont már 16%-át fordították egészségügyi kiadásokra (8. táblázat. 274. old.). Ez részben az egészségügyi árak átlagosnál gyorsabb növekedésének, részben pedig a kereslet növekedésének köszönhető. A kiadások növekedése felvetette azt a kérdést, vajon valóban szükséges-e ilyen mértékű kiadás, az egyének és a társadalom nem tudná-e olcsóbban megúszni, miközben továbbra is élvezné a haladás előnyeit.

Az egészségügyi költségrobbanás problémája másként jelentkezett a különböző országokban, annak függvényében, milyen intézményes keretek között működik ez a piac. Márpedig az egészségügyi rendszerek igen nagy különbségeket mutatnak még az

4 ■ Lásd a *Dél sajátos szerepe* alfejezetet a 4. fejezetben.

5 ■ Lásd a *Polgárjogok és a Dél átpártolása* alfejezetet az 5. fejezetben.

6 ■ Lásd *A nagy összeküvés* alfejezetet a 8. fejezetben.

7 ■ A könyvben többször visszatérő gondolat, hogy a hatvanas évek közepétől a konzervatív ideológusok „elfoglalták” a konzervatív pártot. Erről eszembe jutnak Gore Vidal emlékiratai. Vidal nagyapja, Thomas Gore szenátor (a Gore név Gore Vidalnál nem keresztnév, hanem anyai családnév) tradicionális déli (jeffersoni) demokrata volt, aki vagy 30 évet töltött a szenátusban, és azután került ki onnan, hogy – véleménye szerint – Roosevelttel *New Deal* ideológusai „elfoglalták” a Demokrata Pártot.

8 ■ Időközben Barack Obama belefogott az egészségügy – meglehetősen komplikált – reformjába. Az Obama-féle reformot úgy szokás értékelni, mint ami a Krugman által célként kitűzött univerzális biztosítás felé mutat.

9 ■ Lásd a 11. fejezet *Az egészségügyi közgazdaságtan alapjai* című alfejezetét.

10 ■ Az egészségbiztosítási kiadás adómentes „bérezési” forma.

11 ■ A kilencvenes évek második felében évente ezres nagyságrendben hoztak törvényeket az amerikai állami törvényhozások ezen a területen.

12 ■ Habár Krugman idéz olyan konzervatív közgazdászokat és politikusokat is, akik szerint az amerikai rendszer kiválóan működik. Továbbá egy felmérés azt mutatta, hogy a lakosoknak majdnem a fele úgy véli, hogy az amerikai egészségügyi rendszer a legjobb a világon. A republikánus szavazók körében ez a többségi vélemény.

egymástól jövedelmi, kulturális téren egyébként nem nagyon különböző országok között is. Hogyan jelentkeztek a problémák az amerikai rendszerben?

Az egészségügy a modern korban szinte sohasem volt teljesen szabad, mindennemű állami beavatkozástól mentes piac, mindig is „vegyes gazdaság” volt, de koronként és országonként máshogyan vegyítették a különböző elemeket. Bizonyos egészségügyi szolgáltatások profitérdektől mentes nyújtása (állami vagy egyházi „közegészségügy”) mindig is létezett az egyébként piaci elveken és magántulajdonon alapuló társadalmakban is. A mai Amerikában más országokhoz képest nagyon kevés az állami kórház. Persze az orvosi tevékenység itt is szigorú állami engedélyhez kötött foglalkozás, bár például Milton Friedman ennek ésszerűségét is kétségbe vonta. Az államnak tagadhatatlan szerepe volt viszont az egészségbiztosítás területén. Mint Krugman megjegyzi, a politikai vitákban gyakran elsikkad a különbség az egészségbiztosítás és az egészségügyi szolgáltatások piaci között. Krugman reformterve nem irányoz elő közvetlen beavatkozást a szolgáltatási szektorba, bár a reform nyilván hathat a szolgáltatásokra (erről később). Az egészségbiztosítás, mint minden biztosítás, potenciálisan fontos eszköz a nagy veszteségek elkerülésére. Adott esetben csak ennek köszönhetjük, hogy egyáltalán képesek vagyunk megvenni valamilyen létfontosságú szolgáltatást. Ugyanakkor, a lakás- vagy a Casco-biztosításhoz hasonlóan, egészségbiztosítást sem köt mindenki, ha van döntési lehetősége. Amerikában a kimondottan egyéni egészségbiztosítással rendelkezők aránya nem nagy, a nem államilag biztosítottak zömének a munkáltatója fizeti a biztosítást. A rendszer kialakulásának több egyéb történelmi oka van (Krugman erről részletes leírást ad). Az egészségügyi költségek növekedésére reagálva a vállalatok igyekeztek csökkenteni az egészségbiztosítási kiadásait, ami növelte a biztosítás nélkül élők számát.¹⁰ De az állam is érdekelt volt a költségek csökkentésében, mivel több államilag finanszírozott biztosított vagy állami költségtérítéssel működő program is volt – nagyjából lefedve a szegényeket, az időseket, a veteránokat és családtagjaikat. A nyolcvanas évektől a költségcsökkentést szabályozott magánintézmények létrehozásával és támogatásával próbálták megvalósítani, ezt nevezték MCO-nak (*Managed Care Organization*). Ezen intézmények arra törekedtek, hogy költséghatékonyan és a színvonalat megőrizve nyújtsanak orvosi szolgáltatásokat a velük szerződő biztosítottaknak. Nyilván nem meglepő, hogy számos panasz volt rájuk (nyerészkedés például), és – mind szövetségi, mind állami szinten – rengeteg „betegvédelmi” törvényt hoztak ezen szervezetek tevékenységének szabályozására.¹¹ Az MCO-rendszer szabályozott piaci megoldás kívánt lenni, de nem aratott osztatlan sikert. Továbbra is fennmaradt a jelentős létbizonytalanság, a költségek továbbra is nőttek, és sokan elégedetlenek voltak a szolgáltatás színvonalával és eredményességével. A különböző nemzetközi összehasonlítások az amerikai rendszert eléggé rossz

szinben tüntetik fel (lásd az *Amerika a harminchetedik* című alfejezetet).¹²

Krugman egészségbiztosítási reformja négy fontos mozzanatot tartalmaz:

1. a szegények támogatása;
2. nem diszkriminatív biztosítási díjak;
3. kötelező alpbiztosítás mindenki számára;
4. korlátozott verseny a magán- és az állami biztosítók között.

Az 1. pont a jövedelemegyenlőtlenség című részhez tartozik, még visszatérek rá. Krugman a 2. pont mellett alapvetően szolidaritási, erkölcsi érveket hoz fel. Az üzleti biztosítók „kockázat” szerint rangsorolják a biztosítottakat, és akiknél a betegség, és főleg a költségesen kezelhető betegség valószínűsége nagy, csak magasabb díj mellett juthatnak biztosításhoz. Sőt bizonyos kockázati osztályba tartozók üzleti alapon nem is köthetnek semmilyen egészségbiztosítást. Vélhetően a 65 év felettieknek állami biztosítást nyújtó amerikai Medicare rendszer bevezetését is ez indokolta. Az egészségügyi kiadások nagyon koncentráltak, az összes kiadás 80%-a lakosság 20%-ára fordítódik. Krugman úgy gondolja – és szerinte az amerikaiak többségének is ez az álláspontja –, hogy erkölcsileg helytelen kizárni a rászorulókat a gyógykezelésből. Megjegyzi ugyan, hogy vannak ezzel ellentétes, konzervatív nézetek is. Ez idáig rendben is van, de elmulaszt egy finom megkülönböztetést tenni, ami a közgazdaságtanban már majd 50 éve szokásos, és amit éppen a biztosításmatematikusoktól tanultunk. Vannak egészségi kockázatok, amelyeket nem tudunk csökkenteni, például az öröklődő betegségek, és vannak, amelyeket befolyásolhatunk: a dohányzás és az alkohol káros az egészségre, a helyes táplálkozás és a rendszeres mozgás pedig jótékony hatású. Amikor egy egészségtelen életmódot folytató ember megbetegszik, akkor persze nagyon nehéz eldönteni, hogy a károsodást maga okozta-e, a körülményei vagy a génjei, vagy egyszerűen csak balszerencsés. Mindazonáltal ma erőteljesen megfogalmazódik az a vélemény, hogy az egészségi állapotunkkal kapcsolatban nem vagyunk teljesen tehetetlenek. Ha viszont ez igaz, akkor a nem diszkriminatív biztosítás morális kockázattal járhat: a biztosítottak kevésbé törődnek az egészségükkel, ha nem kell tartaniuk attól, hogy ők fizetik meg az árát. Ha hiszünk ebben az érvelésben, akkor ez legalábbis részleges érv a diszkriminatív biztosítási díjak mellett. A közgazdászok többsége hisz benne, de persze a hit nem bizonyosság. Jó volna tudni, vannak-e olyan kutatások, amelyek kimutatják, hogy nem befolyásolja az életmódunkat, van-e biztosításunk vagy sem. Krugman fel sem veti ezt a problémát.

A 3. pont, a biztosítás kötelező jellegének funkciója az, hogy ne vonhassa ki senki magát a nem diszkriminációs elvből adódó szolidaritás alól. Nem véletlen, hogy az univerzális egészségbiztosítást sokan jogi oldalról támadják Amerikában. Szolidaritásnak lenni és másokat szolidaritásra kényszeríteni két különböző dolog. Krugman érvelhetett volna az emberek korlá-

tozott racionalitására alapozva is. Mondhatta volna, hogy túlzottan optimisták vagyunk, és túlbecsüljük a jelent a távolabbi jövő hátrányára. Ezért nem kötnek sokan biztosítást, ami gyakran nagy utólagos megbánással és szenvedéssel jár – nemcsak az érintettre, hanem a tőle függő személyekre nézve is. Hasonló, ha nem is pontosan ugyanilyen érvek hozhatók fel például a kötelező nyugdíjbiztosítás mellett. A közgazdászok sokáig nem engedtek meg ilyen, irracionális feltételező érveket, az újabb kutatások azonban egyre népszerűbbé teszik, és gazdaságelméletileg is megalapozzák az irracionális döntések kiküszöbölésének érvét, és Krugman itt hivatkozhatott volna egy – ha nem is teljesen elfogadott, de egyre szélesebb körben elismert – közgazdasági felfogásra is, de nem tette.

A kutatások viszont kimutatták, hogy létezik túlbiztosítás is. Számos esetben a biztosítótársaságok kihasználják az ügyfél irracionálisát, esetleg gyengébb kognitív képességeit, és olyan szerződésekre beszélnek rá, amelyek nem állnak érdekében. Nincs szó csalásról, egyszerűen csak a biztosítási probléma túlságosan komplex a laikus számára. Nem tudjuk jól megítélni a kockázatokat, a biztosítási szerződéseknek olyan bonyolult a struktúrájuk, hogy többnyire nemigen értjük, milyen következményekkel járnak számunkra. Itt a fogyasztóvédelemnek volna dolga. Ezek a tapasztalatok indokolják azt a megoldási javaslatot, hogy a biztosítás ne csak kötelező legyen, hanem maga a biztosító legyen vagy állami, vagy szigorúan szabályozott magánbiztosító. Ezzel eljutottunk a 4. ponthoz, az állami és magánbiztosítók szabályozott versenyéhez. Krugman nem használja a fenti érvelést az állami biztosító monopóliuma mellett, inkább a magánbiztosítók relatív költségességére hivatkozik. Nem titkolja, hogy szerinte az egyetlen állami biztosító lenne az ideális eset, de taktikai megfontolásokból belemegy a versenybe, azt remélve, hogy ebben a versenyben a magánbiztosítók eltűnnek.¹³ Itt újra elérkeztünk a közgazdasági hitviták izgalmas világához. Míg konzervatív ellenfelei minden államilag üzemeltetett gazdasági intézményt a pazarlás melegágyának tartanak, Krugman szerint a profit utáni hajszá társadalmilag haszontalan kiadásokra ösztönzi a magánvállalatokat. (Az én katekizmusomban mindkét állítás szerepel.) Mivel itt egy liberális könyvről van szó, engedtessek meg nekem, hogy pártos legyek, és csak Krugmant bíráljam.

A kérdés sokkal komplexebb annál, semhogy igazságot tehetnénk. Tegyük fel, hogy van két, egymással versenyző biztosítónk, egy állami és egy magán. A magánbiztosító profitot akar szerezni, az állami biztosító önköltségi áron kínálja a biztosítást. Az olcsóbb marad a piacon. Melyik lesz az? Minden attól függ, hogy mit értünk profiton. Tegyük fel, hogy mindkét biztosító vesz egy irodaházat. Ekkor a magánbiztosító normális üzleti kalkulációjában meg kell jelennie *haszonlehetőség*-költségként annak az összegnek, amelyet akkor kapna, ha bérbe adná az irodaházat. Tehát az árait úgy kell meghatározni, hogy legalább

fedezék az így „elmulasztott” nyereséget. Ha a biztosítást önköltségi áron kínáló állami biztosító szintén figyelembe veszi költségként az irodaházat, akkor nincs különbség a két biztosító kalkulációja között, és még mindig nem tudjuk, ki fog nyerni. Ha viszont ez az állami biztosító számára nem költség, akkor az önköltségi ár alacsonyabb lesz, és az állami biztosító kiszorítja a magánbiztosítót. Az átlagember ebben nem találna semmi kivételment, egy közgazdász annál inkább. Rá kellene mutatnia arra, hogy itt az adófizetők fizetnek, más szóval az állami vállalat rejtett költségvetési támogatásban részesül. Ha ugyanis az állami biztosító a ki nem aknázott haszonlehetőséget nem tekinti költségnek, akkor valójában veszteséges, ami az állami költségvetésben az államadósság növekedéseként – és annak a kamatkiadásával – a költségvetési hiány növekedéseként jelenik meg. Ezt az érvelést a szűkebb közgazdász szakmán kívül kevesen értik, és még kevesebben fogadják el. Megkockáztatom, hogy az állami biztosítók versenyelőnye, amelyre Krugman is hivatkozik, gyakran ilyen rejtett támogatásból származik, és meglep, hogy Krugman ezt a problémát fel sem veti. Ő inkább arra hivatkozik, hogy az állami biztosító nem költene (?) marketingre (292. old.).

Most már visszatérhetünk ahhoz a kérdéshez, hogy kiknek áll érdekében megtorpedózni az egészségbiztosítás kiterjesztését. Krugman szerint az orvosoknak, a gyógyszergyáraknak és a magánbiztosítóknak. Nem vitás, az állami biztosító „üzletet vesz el a magánbiztosítótól”. Mi a helyzet a gyógyszergyárakkal? Vajon az állami biztosító mint egyfajta nagy vevő leszorítaná-e az árakat, vagy ösztönözné-e az orvosokat az olcsóbb gyógyszerek felírására? Úgy tűnik, Krugman ezt gondolja. Bonyolultabb a helyzet az orvosokkal. A jelenlegi rendszerben az amerikai orvosok jövedelme magas, de miért hinnék azt, hogy az általános biztosítás és az állami biztosítók miatt csökkenteniük kellene az árakat, vagy csökkenne a kereslet? Ezek az érdekes kérdések válasz nélkül maradnak. Mindenesetre Krugman azon állításával, hogy a biztosítás részleges államosítása nem érinti az orvoslás magánjellegét, nem mindenki értene egyet. Úgy tűnik, sok „fogyasztó” elégedett az eddigi egészségügyi rendszerrel, és sokra becsüli a választás szabadságát.

Az egészségügyi reformnak potenciálisan nagy a szerepe a jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentésében. A jövedelmi egyenlőtlenségnek nincs egyértelmű mutatója, csak különböző, plauzibilis mérőszámok. Krugman persze itt nem fogalmaz nyíltan, de abból, amit ír, az tűnik ki, hogy nemcsak a nagyon gazdagok számát és gazdagságát akarja megnyírni, hanem a legalacsonyabb jövedelműek arányát is csökkenteni.

13 ■ Erre példája is van, az idősök állami biztosítójával, a Medicare rendszerrel nem bírtak a magánbiztosítók (292. old.).

14 ■ Erről szól a 7. fejezet (*A nagy egyenlőtlenség kora*).

15 ■ Nagyjából minden közgazdász egyetért avval, hogy van egy bizonyos kiküszöbölhetetlen, úgynevezett sűrűlódásos munkanélküliség, de ez Krugman mondanivalója szempontjából lényegtelen.

né úgy, hogy a tipikus az átlagos jövedelem legyen. Ez egyáltalán nem triviális, mivel a jóléti államok számos jelenlegi intézkedése a közép megerősítése helyett valójában a szegények tömegét növeli. Ilyen hatásúak lehetnek például azok a szegényeket támogató programok, amelyekben a rászorulókat, a programba bevontak és abból kimaradók között szakadék van. Ennek az a következménye, hogy a programból éppen kimaradók rosszabb helyzetbe is kerülhetnek, mint akik még éppen beleférnek. Az USA egészségbiztosítási rendszerében – mint Krugman adatai is bizonyítják – a lakosság nem elhanyagolható százaléka ahhoz nem eléggé szegény, hogy jogosult legyen a részvételre a Medicaid programban, viszont a jövedelme kevés ahhoz, hogy piaci egészségbiztosítást vásárolhasson, illetve nincs olyan munkaadója, amely azt számára fizetné. Az univerzális egészségbiztosítás kialakítása részben ennek a folytonossági hiánynak a kiiktatását is jelentené. Ilyen folytonossági hiányok azonban nem csak Amerikában vannak az adó- és ellátási rendszerekben. Megkockáztatom, hogy a szélsőséges politikai nézetek terjedése gyakran magyarázható azon rétegek radikalizálódásával, amelyeket a deklasszálódás veszélye fenyeget.

MUNKA, BÉREK ÉS EGYENLŐTLENSÉG

Krugman az amerikai történelem utóbbi évtizedeit a jövedelemegyenlőtlenségek növekedése, a gazdagok lázadása koraként írja le.¹⁴ 1930 és 1970 között az amerikai társadalom középosztályosodott, viszont 1970 óta a társadalom széles rétegeinek jövedelme alig emelkedett, miközben a legmagasabb jövedelmek soha nem látott mértékben nőttek. Az egyenlőtlenség növekedési folyamatának megfordítását, a *New Deal* által vezérelt középosztályosodás visszaállítását tűzi ki célul az új *New Deal* programja. Amerika problémái Krugman értékelése szerint részben a munkapiacról származnak. Az utóbbi 40 évben egyes rétegek munkajövedelme alig-alig emelkedett, vagy talán stagnált. Eközben az amerikai munkajövedelmek átlagos növekedése meghaladta ugyan a nyugat-európaiakat, de igazi nyertes ebben csak a legnagyobb jövedelmű 10% volt, sőt azon belül is főleg a legfelső 1%. Krugman szerint a főbűnös az új konzervativizmus és hatására a politikai és a társadalmi normák megváltozása. A folyamat megfordítása az egészségügyi reformon túl az adózás progresszivitásának növelésétől, a szakszervezetek megerősítésétől és a minimálbérek növelésétől várható. Meg kellene változniuk a társadalmi normáknak is. Számos izgalmas kérdés vetődik fel. Valóban olyan kevesen és ennyire keveset nyertek az elmúlt évtizedek növekedésével? Miért nőttek a jövedelemkülönbségek? Mi okozza a legmagasabb jövedelmek bámulatos növekedését? Hatásos lenne-e adóztatással csökkenteni az egyenlőtlenségeket? Az erősebb szakszervezetek és a magasabb minimálbérek segítenének-e ebben? S végül, valóban sajátosan amerikai jelenséggel állunk-e szemben, mint Krugman állítja?

Lényeges, hogy Krugman szerint nemcsak az a gond, hogy nő az egyenlőtlenség, hanem az is, hogy bizonyos rétegek jövedelme alig nő. Ez utóbbit részben statisztikákkal, részben benyomásaira hivatkozva támasztja alá. Az emberek 1970-ben úgy érezték, hogy sokkal jobban élnek, mint 1930-ban; 2005-ben viszont nem érezték azt, hogy jobban élnének, mint 1970-ben. Az ilyesfajta, önbevalláson alapuló boldogságmérést sokan úzik, de nagyon komolyan nem kellene venni, pontosabban nem vehetjük szó szerint. Egyes boldogságfelmérések szerint Nigériában a legboldogabbak az emberek a világon, és Mexikóban vagy Puerto Ricóban is boldogabbak, mint például az USA-ban. Igen ám, de akkor miért mexikóiak vándorolnak be illegálisan az USA-ba, és nem fordítva? A statisztikák problémáit (reáljövedelem-szintek időbeli változásának összehasonlítása) Krugman maga is megemlíti. Nem beszélve arról, hogy a mai amerikaiak nem jelentéktelen része viszonylag nem régi bevándorló, a lakosság nem elhanyagolható hányada külföldön született. Az ő jövedelmüket az otthon maradó, hozzájuk hasonló emberek jövedelmével is össze lehetne vetni, nem csak az 1970-es „bennszülött” amerikaikéval.

A munkapiacot tanulmányozó közgazdászok a kilencvenes évekig főleg amiatt aggódtak, hogy a szakszervezetek alkuereje hatékonysági problémákat okoz a munkapiacra, amelyek következménye a túlságosan magas bérek és a munkanélküliség szükségesnél magasabb mértéke lesz.¹⁵ Újabbán egyre többet hallani arról is, hogy nemcsak eladói piaci erő van, hanem vevői is, ami viszont a társadalmilag optimálisnál alacsonyabb bérekhez, és ezáltal a kínálat csökkenéséhez vezet. A kilencvenes évektől egyre nagyobb teret nyer az a meggyőződés, hogy bizonyos – elsősorban a kevesebb képzettséget igénylő – munkafajták piacán az eladók, vagyis a potenciális foglalkoztatottak vannak „gyenge” helyzetben, és a vevők (a vállalatok) ezt kihasználva túl alacsony bérért foglalkoztatnak. Ez az érvelés a közgazdászok számára is szalonképesé tehet olyan, hagyományosan irracionálisnak gondolt szabályozásokat, mint a minimálbér. Persze hangsúlyozva, amit Krugman is megtesz, hogy a minimálbér túlságosan magasra tételével át lehet esni a ló túlsó oldalára.

Krugman szerint az alacsonyabb jövedelműek bére azért maradt le, mert egy tudatos gazdaságpolitikai váltás következményeként relatíve csökkent a piaci erejük. Ezt pedig két tényező okozta: a szakszervezetek tudatos elsorvasztása és a minimálbér erőzítője. Erőzítőről kell beszélni, mivel nem a dollárban kifejezett minimálbér csökkent, hanem azt változatlanul tartva hagyták, hogy a reálértéke csökkenjen. Krugman hangsúlyozza, hogy a bérek növekvő egyenlőtlenségének fő oka nem a technológiai változás és a globalizáció, mint azt sokan, valamikor ő maga is gondolta, hanem az amerikai gazdaságpolitika.

Krugman véleménye itt több ponton eltér a közgazdászok többségének felfogásától, és nem mindig meggyőző. A szakszervezetekről festett, kedvező képet

valószínűleg kevesen fogadnák el, habár kétségtelenül felhozhatók jó érvek a központosított bértárgyalások mellett is, amelyekben általában erős, nagy tömegeket átfogó szakszervezetek közösen vesznek részt. Ez azért fontos, mert a csak tagjai érdekeit képviselő szakszervezet elégedett lehet, ha számukra biztosabb munkát és nagyobb béreket harcol ki, nem törődve a nem szervezett munkások vagy más szakszervezetek tagjainak érdekével. Ugyanakkor az amerikai szakszervezetek soha nem voltak olyan átfogóak és kooperatívok, mint mondjuk az osztrák vagy a skandináv szakszervezetek, ezért megerősítésük a legtöbb közgazdász szerint a munkanélküliség növelését, a munkapiaci alkalmazkodás rugalmasságának csökkenését eredményezné. Krugmannek nincsenek igazán érvei a szakszervezetek megerősítése mellett, legfeljebb az, hogy csökkenthetnék a bérek egyenlőtlenségét. Viszont mi történne a munkanélküliséggel? A legtöbb közgazdász a globalizáció és a technológiai változások természetével magyarázza az amerikai bérolló „szétnyílását”. A minimálbér emelésének jótékony hatásáról inkább csak néhány speciális esetben vannak empirikus adatok. Krugman is csak a fiatalok gyorsértermi foglalkoztatásának klasszikus példáját tudja felhozni, ami aligha nagy szegmense a munkapiacnak.

Krugman azonban egy még jelentősebb mozzanatot is elhallgat. Miközben Európát hozza fel jó példaként Amerika számára, elfelejti, hogy Európában még nagyobb elégedetlenség övezi a munkapiac működését, mint Amerikában, és nem kevés joggal. Részben kulturális, részben politikai okokból az utóbbi néhány évtizedben az európai munkapiac egészen másképp reagált a globalizációra és a technológiai változásokra, mint az észak-amerikai. Az USA-hoz hasonlóan szokták tekinteni Nagy-Britanniát, Európában pedig különbséget szokás tenni a nagy kontinentális országok és a kisebb (rég) EU-tagállamok között. (A kelet-európai helyzet történelmi okokból nem összehasonlítható.) Globalizálódás ide vagy oda, az egyes nemzeti munkapiacok működése nagyon eltérő, jelentősebb különbségeket mutat, mint a többi makroökonómiai jellemző. Miért is panaszkodik Európa, miért is találta ki a lisszaboni folyamatot?

Krugman – számomra rokonszenves módon – bemutat egy francia–amerikai összehasonlítást, és úgy érvel, hogy a látszólag a franciák számára kedvezőtlen különbségek tulajdonképpen a kultúrák és ízlések különbözőségéből származnak. Például a fran-

ciák többre becsülik a szabadidőt, mint az amerikaiak. Ez bizonyára részben így is van. De gondoljuk el annak a francia vállalkozónak a helyzetét, aki a francia munkapiacra és munkapiaci szabályozással találkozik. A munkások felvételének és elbocsátásának költsége magas, és bár egy óra alatt a francia munkás többet termel, mint amerikai kollégája, jóval kevesebb órát dolgozik. Egyszóval, ha versenyképes akar lenni a világ- és a hazai piacon, akkor elgondolkozhata azon,

nem jobb-e valahol máshol próbálkoznia. Ha elérhetné, hogy mindenhol a francia munkapiaci szabályozás legyen érvényben, akkor maradhatna otthon is, de ez nyilván illúzió. Vagy gondoljunk arra a francia politikusra, akinek fontos nemzete vagy akár az EU nemzetközi befolyása. Számára a franciák hiába nagyon termelékenyek, amikor éppen dolgoznak, ami számít, az az összteljesítmény. De ne csak az úgynevezett „elit” szemszögéből nézzük a dolgokat. A munkanélküliségi szint Európában, főként a nagyobb országokban a nyolcvanas évek második felétől jóval magasabb, mint az USA-ban.¹⁶ Külön társadalmi probléma a magas munkanélküliségi ráta a fiatalok körében, akiket nem vesznek fel, mert nehéz utána elbocsátani őket. Közülük nagyon sokan vannak már hosszú ideje munka nélkül, és gyakorlatilag lemondhatnak a

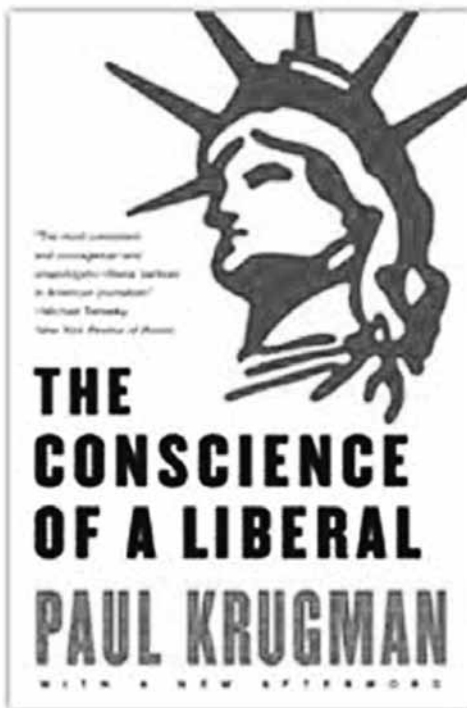
munkába való visszatérésről. Számos oka van tehát annak, hogy valószínűleg többen irigylik munkapiaci szempontból Amerikát Európában, mint fordítva. Krugman erről nem tájékoztatja olvasóját.

A nagyon magas jövedelmek növekedése izgalmas, sajátos probléma. Krugman kiemeli azt az egészen új tendenciát, hogy a legmagasabb jövedelmek között ma nagyon sok a munkajövedelem. A topmenedzserek mellett a sport és a szórakoztatóipar sztárjait említi. Hogyan transzformálódik jövedelemmé a képesség és a munka? Újabb sokan foglalkoznak ezzel, és gyakran azt találják, hogy míg a képességek eloszlását jól leírja a megszokott normális eloszlás, addig bizonyos foglalkozások jövedelme olyan „szokatlan” eloszlásokkal írható csak le, ahol az „átlagos” egyálta-

16 ■ 2008 ebben változást hozott, de itt most az utóbbi évtizedek hosszabb távú történelmi folyamatairól van szó.

17 ■ Itt most nem a bankigazgatói fizetéseknek az utóbbi időben cimlapra került problémájáról van szó. Abban a válságban, illetve a bankok közpénzekből való megsegítésének van döntő szerepe. Ez a könyv azonban még a válság előtt íródott.

18 ■ Az adóparadicsomok elvben nem jelentenek globális adócsalást, csak azt, hogy olyan helyen vallanak be jövedelmet, ahol alacsonyabb az adó.

lán nem tipikus. Például könyvek eladási statisztikáit tanulmányozva azt tapasztalják, hogy – bár természetesen ritka a nagy siker – ha két könyvet véletlenszerűen kiválasztunk, nagyobb az esélye annak, hogy egy nagyon sikeres és egy nagyon sikertelen könyvet tartunk a kezünkben, mint annak, hogy két átlagosan sikereset. Viszont ha szemünk elé kerül két ember az utcán, sokkal valószínűbb, hogy két átlagos testmagasságút látunk, mint az, hogy az egyik óriás, a másik pedig törpe. Nem csoda, ha az írók jövedelme egyenlőtlen. Tegyük hozzá, hogy ezt a globalizáció növelhette, nehezen hihető, hogy a *Harry Potter*-könyvek akár 50 évvel ezelőtt is ilyen példányszámot és kasszasikert érthettek volna el. A sztárjövodelem kialakulásának tehát lehetnek természetes okai, nem feltétlenül a konzervatív ideológia elterjedése a magyarázat.

A szórakoztatóipar és a sport sztárfizetései mellett ott van persze a topmenedzsereké, az ő kiemelkedő fizetésüket nehezebb megmagyarázni, de elképzelhető, hogy a sztárosodás valamilyen általános folyamat, amelynek megértése izgalmas társadalomtudományi probléma. (Léteznek erre kísérletek.) Mindenesetre az egyenlőtlenség növekedését vizsgáló közgazdászok főként a tanulási prémiumra koncentráltak, ami azt jelenti, hogy kinyílt az olló a képzetek és a képzetlenek munkajövedelme között. Krugmannek igaza van abban, hogy ez önmagában nem magyarázhatja a sztármenedzser-fizetéseket, és abban is, hogy az USA ebben élen járt a világon.¹⁷ Krugman szerint itt a normák változásának volt döntő szerepe, ami az (új)konzervatív ideológia befolyásának tudható be. Egy biztos, Krugman nem marxista. Számára a tudat sokkal inkább meghatározza a létet, mint fordítva.

Egy dolog azonban az adózatlan nyereségek egyenlőtlensége, és más az adózott jövedelmek egyenlőtlensége. A konzervatív elnökök adócsökkentő, különösen a legmagasabb adókulcsokat csökkentő politikája nyilván szerepet játszott abban, hogy az adózott jövedelmek közötti különbségek nőttek. A kérdés az, meg lehet-e fordítani ezt a folyamatot, és ha igen, kinek volna jó? A szórakoztatóipar nagy amerikai exportcikk, a magasabb adók az elvándorlásához vezethetnek. Nemzetközi adóverseny minden területen van, például Spanyolországban tavalyig létezett a csak *Ley Beckham* néven emlegetett jogszabály, amely kimondottan a nagy jövedelmű sportolók és menedzserek Spanyolországba csalogatását célozta meg.

Jellemző módon csak tavaly, a válság közepén törtek el a törvényt azzal, hogy igazságtalan. Nem csak az adóversenyéről van azonban szó. Krugman mint a nemzetközi gazdaságtan egyik legkiválóbb művelője természetesen jól ismeri a fizetési mérlegek fekete lyukaként emlegetett problémát: amikor a statisztikai hivatalok igyekeznek összesíteni a nemzetközi tőkejövodelem-áramlásokat, azt találják, hogy az országok összessége évente több száz milliárd dollárral

többet fizet ki külföldre, mint amennyit beszed. Mivel a Föld zárt gazdasági egységet alkot, a kifizetések és bevételek összegének elvben egyeznie kell, ez egy alapvető könyvelési azonosság. Sok sejtés van forgalomban, mi okozhatja a különbséget, de a lényeg az, hogy a jövedelmek valahol eltűnnek, más szóval globálisan egy részük nyomom követhetetlen.¹⁸

Amikor tehát Krugman arról beszél, hogy a jövedelmi különbségek növekedése elsősorban amerikai probléma, egy fontos dologról elfelejtkezik. Bármennyire óhajtnak is a statisztikusok és az államok, a jövedelmek, és különösen a nagyon magas jövedelmek országokhoz rendelése egyre reménytelenebb, és talán elvben is értelmetlen vállalkozás. A statisztika általában nem állampolgárság, hanem tartózkodási hely alapján igyekszik az embereket országokhoz sorolni, viszont épp a nagyon magas jövedelműek esetében a tartózkodási hely rosszul definiált fogalom. Amikor a mai statisztikai rendszereket kialakították, ez valószínűleg még nem volt komoly hibaforrás.

Krugman könyvét olvasva a leginkább az lepott meg, hogy a nemzetközi gazdaságtan egyik legnagyobb hatású kutatója sehol sem foglalkozik azzal, ami az utóbbi két évtized egyik legkülönösebb új fejleménye, egy gazdaságtörténetileg egyedülálló jelenség. Nevezetesen azzal, hogy az USA mára a világ legnagyobb „adósa” lett, mivel az országban évtizedek óta jóval kevesebbet takarítanak meg, mint amennyit beruháznak. Ez azt jelenti, hogy az USA-ba állandóan több tőke áramlik be, mint amennyi onnan ki. Ki tudja, van-e ebben szerepe például a sztárjövodelemnek és az adókulcsoknak? Megszoktuk, hogy a gazdag országok investálnak a szegényebb és ezáltal tőke-szegényebb országokba. Most viszont azt látjuk, hogy az amerikai beruházásokat és fogyasztást a kínaiak és persze a többi gazdagabb nemzet megtakarításaiból is finanszírozzák. A jelenség okairól, veszélyeiről, a 2008-as válságban játszott szerepéről sokféle véle-

mény fogalmazódott meg. Meglepő módon Krugman mélyen hallgat erről a témáról, mintha az amerikai gazdaság utóbbi évtizedeinek elemzése szempontjából ez a jelenség irreleváns lenne. A kívülről számára furcsa, de az amerikai makroökonómusok jelentős része mindmáig azt az illúziót kergeti, hogy az USA olyan zárt gazdaság, amelynek működését a nemzetközi kereskedelem és tőkeáramlás figyelembevétele nélkül is meg lehet érteni. Krugman Amerika-centrikus könyve szinte sehol nem elemzi sem a környező világ hatását az USA-ra, sem az USA hatását a környező világra – ami talán a „liberális lelkiismerettől” mégiscsak elvárható lenne...

Tegyük fel, hogy létező tendencia mondjuk a filmszínészi jövedelmek széthúzódása. Hollywoodban mindig többet kerestek, mint máshol, de tegyük fel, hogy ma még sokkal, de sokkal többet keresnek a legnagyobb sztárok, mint régen. Mivel Hollywood a világ minden tájáról vonzza a színészeket, azt találjuk, hogy

1. a világ filmszínészeinek jövedelemeloszlása egyenlőtlenebbé vált;
2. az amerikai eloszlás is egyenlőtlenebbé vált;
3. a német színészek jövedelemeloszlása pedig esetleg egyenlőbbé.

Nem kell feltétlenül arról beszélnünk, hogy Amerika szembemegy a világgal. Az egyenlőtlenség növekedése Amerikában és csökkenése Németországban ugyanannak a jelenségnek két vetülete.

Az előző példánál maradva: a német (vagy a magyar) egyenlőséget növelheti az amerikai színészek közötti egyenlőtlenség. Hasonló folyamatok figyelhetők meg a sportban is. A két, legjobban kereső holland sportoló közül az egyik baseballjátékos, aki Amerikában játszik, a másik egy futballista, aki Angliában. Lehet, hogy az otthon maradókat jövedelmek között egyenlőbbé vált. A szórakoztatóiparon és a sporton kívül ugyanez igaz lehet a „topmenedzserekre” is. Kétségtől érdekes, de további vizsgálódás nélkül nem eldönthető kérdés, hogy ezek a folyamatok mennyire gyökereznek az amerikai kultúrában. Amerika a modern világban sok mindenben élen járt, és az európaiakat már jó ideje aggasztja az amerikai befolyás (amerikanizálódás). Amerika társadalma a XX. század elején az európainál gazdaságilag sokkal nivelláltabb volt, az európaiak szemében az amerikai volt a középosztályi társadalom mintapéldája. Például a „tömegek lázadásának” nevezett jelenség-együttesben is sokan az amerikai befolyást tekintették döntőnek Európában. Ortega y Gasset viszont ezt csak látszatnak tartotta, és inkább azt hangsúlyozta, hogy az amerikai történelmi viszonyok miatt ezek a jelenségek Amerikában hamarabb jöttek létre, de előbb-utóbb mindenfajta amerikai befolyás nélkül is megjelenének Európában is. Egyedi történelmi jelenségek „okási” kapcsolatait megállapítani persze elég reménytelen. Az azonban biztosnak látszik, hogy az amerikai gazdaság megértéséhez lehetetlen csak Amerikában gondolkodni, a „gazdagok lázadása”, ha létezik, nem lehet pusztán amerikai jelenség.

A KÖNYV MINT EGÉSZ: KIKNEK ÍRTÁK ÉS KIKNEK FORDÍTOTTÁK LE?

A könyv egészében nagyon jól megírt, világosan felépített mű, bizonyítván, hogy nem véletlenül van jelentős Krugman-kereslet a médiában. A magyar fordítás a 2009-es kiadás alapján készült, míg az első változat 2007-ben jelent meg. Az amerikai politikai változások nyilván indokoltak egy hosszabb kiegészítést, amely egy új előszó formáját öltötte, bár utószó is lehetne. Ezután a szubjektív hangvételű első fejezet indokolja és exponálja a könyv témáját. A következő négy fejezet kiválóan megírt, tömör XX. századi amerikai történelem a hetvenes évekig, a jóléti állam problémájára összpontosítva. Majd négy fejezet tartalmazza a drámát, az egyenlőtlenségek növekedésének történetét, megint csak nagyon élvezetes leírásban. A bűnös (a konzervatív mozgalom) bemutatását az új egyenlőtlenség tényeinek bemutatása és magyarázata követi. Az ezt követő két fejezet különösen politológusoknak vagy a politológia iránt érdeklődőknek lehet érdekes: hogyan is hozta létre a politika az egyenlőtlenséget, és hogyan manipulálta a választókat azért, hogy ehhez felhatalmazást adjanak? Négy fejezet szól az új *New Deal* politikájáról, érveket sorakoztat föl mellette, illetve bizonyos megvalósíthatósági kérdésekkel is foglalkozik. Fenti megjegyzéseim főként az új egyenlőtlenség elemzésére és az új *New Deal* közgazdasági megalapozására vonatkoztak, de sok más is van ebben a könyvben, amin érdemes elgondolkozni.

Kérdés, kinek is szól a könyv. Mint már mondtam, alapvetően Amerika-, sőt túlzottan Amerika-centrikus alkotásról van szó. A fülszöveg a történelem és a politológia iránt érdeklődőket említi potenciális magyar célközönségként. A kiadó nyilván nem specialistákra, hanem az általános olvasóközönségre gondolt. Ezért, bár a könyv kiadása és fordítása elismerést érdemel, nem lenne jó szó nélkül elmenni a konkrét megvalósítás néhány problémája mellett.

Formai probléma, gondozott szövegről lévén szó, hogy kicsit sok a „betűhiba”. Még lényegesebb, hogy a fordítás több helyen nyilvánvalóan téves, illetve nem követi a bevett magyar szóhasználatot. A spanyol anyanyelvű amerikai lakosság (angolul *Hispanic*) megjelölése néhol *hispan* (pl. 252. old.), ami bár suta, de nem feltétlenül félrevezető. Máshol viszont azt olvassuk, hogy a konzervatívoknak gondjaik vannak a *spanyol és ázsiai bevándorlókkal* (237. old.). A *spanyol* szót magyarul nem szokás *latin-amerikai* értelemben használni, és az Ibériai-félszigetről érkezők aligha okoznak sok fejfájást Amerikában. A 234. oldalon szerepel az „evangélikus Pat Robertson”. Az angol *evangelical* szó nem fordítható magyarra evangélikusnak, mivel az Magyarországon a lutheránus felekezet neve, míg Amerikában az evangéliumi (azaz *evangelical*) bizonyos protestáns teológiai irány-

zathoz tartozó felekezetek gyűjtőneve, amelyekhez a lutheránusok határozottan nem tartoznak hozzá.¹⁹ A fordító nagyon helyesen lábjegyzetekkel igyekszik kisegíteni az amerikai történelemben és kultúrában nem feltétlenül járatos honi olvasót, de ebben a tekintetben többet is lehetett volna nyújtani. Például először nagy meglepetéssel olvastam, hogy az 1993-as Clinton-féle egészségügyi reform kompromisszumos változata Hillary Clinton ellenállásán bukott meg (247. old.). Őszintén szólva először hibára gyanakodtam. Azonban utánaolvasva az elvetélt reformkísérletnek, megtudtam, hogy Hillary Clinton, akkori First Lady vezetésével működött a reform előkészítésén munkálkodó szakértői testület. Krugman az ehhez hasonló partikuláris tények ismeretét adottnak veszi, de a magyar kiadó talán ezt mégsem várhatja el a magyar olvasóktól. Több olyan politikus neve szerepel a könyvben, akik a magyar közönség előtt többé-kevésbé ismeretlenek, és akikhez tartozik lábjegyzet. Nem volt azonban lábjegyzet az újra és újra előbukkanó Jim Crow-hoz (pl. 43., 92., 112–114. old.). A 92. oldalon például az olvasható, hogy a Demokrata Párt „hallgatólagosan elfogadta Jim Crow személyét”. A különböző szöveghelyek alapján azt sejtettem, hogy Crow talán a XX. századi apartheid egy – számomra eddig ismeretlen – vezéralakja. Persze aki az internet közelében olvas, manapság egy-két kattintással ellenőrizheti a sejtéseit. Az eredmény meglepett: Jim Crow nevű politikus nem létezett, viszont sok találatot kaptam Jim Crow-törvényekre (Jim Crow Laws). Az 1965 előtti szegregációs törvényeket nevezik így gyűjtőnéven. Jim Crow pedig a

fekete amerikaiak gúnyneve volt a XIX. században. Így utólag persze a *Crow* is világos.

Végül még egy megjegyzés. A könyvkiadás nem jóléti tevékenység, de bizonyos olcsó marketingfogások alkalmazását a Gondolathoz hasonló vállalkozásoktól nem vártam. Konkrétan arról az apróságról van szó, hogy a címlapon a jobb felső sarokban, aranykeretben szerepel a „Közgazdasági Nobel-díj” felirat. Távól a szerző nevéétől, és közelebb a címhez. Leszámítva az ilyen, tisztán ízlésbeli ellenérzéseimet a stílussal szemben, ma a világban egyre szigorúbban veszik a fogyasztó megtévesztését, és ez annak minősíthető, hiszen a tájékozatlan vásárló, aki nem feltétlenül önmagának vásárol, akár azt is hiheti, hogy a szerző Nobel-díjat érdemlő alkotásáról van szó.

Összességében a könyvet érdemes elolvasni, érdekes és élvezetes olvasmány. Szép példája egy olyan politikai kommentátori, zsurnalisztikai stílusnak, amelyről szerintem példát vehetünk. Őszintén szólva engem nem zavar a szerző egyértelmű pártossága, az, hogy nyilvánvalóan nem akar a politikai ellenfeleinek tetszeni, nem akar senkit sem meggyőzni az ellentáborból. Elég, hogy úgy érzi, van olyan közönség, amelyet érdemes meggyőznie, és ezért komolyan érvelnie. Az érvelés ugyanis komoly, becsületes. A szerző „szabálytalanságaiért” szerintem nem jár sem piros, sem sárga lap. Persze, ahogyan a futballban is, a szabálytalanságok megítélése emberenként más és más. Mint ahogy sokakat talán jobban vonz egy kevésbé zsigeri, elméletibb politikai vitairat, az én számomra pedig az volt üdítő, hogy a szerző nem hisz a mindenki számára jó politikai megoldásokban. □